

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 14

ISSN 1303-5231

**DICLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : VII

SAYI : II

DIYARBAKIR - 2005

Dr. Ü.
2005

CENNET VE CEHENNEM HALEN MEVCUT MU?

Doç.Dr. Hasan Hüseyin TUNÇBİLEK*

Is There Now Heaven and Hell?

Abstract

The issue of whether the Hell and Heaven existed is one of the controversial topics in Islamic Thought. There have been proponents and exponents of this issue who either used scriptural evidences or rational arguments in support of their ideas. That some contemporary theologians are dealing with this issue is an indication of its significance.

In this article, the issue of whether the heaven and hell existed, and the idea of opponents and exponents of this problem and the exact location of these two places are dealt with.

Key Words : Heaven, hell, present, where

GİRİŞ

Farklı telakki ve tasvirlerle birlikte ölümden sonraki hayatla ilgili inançlar, semavî ve gayr-ı semavî hemen hemen bütün dinlerde mevcuttur.¹ Bu inançlara göre insanlar ölümden sonra mutlu veya mutsuz bir hayat sürdürürler. Bu hayatın sürdürüldüğü yerler, bazı dinlerde farklı isimlerle anılsa da, İslâm'da bunlara Cennet ve cehennem adı verilmektedir. Cennet ve cehennem, imanın altı esasından biri olan âhiret inancı içerisinde yer almaları nedeniyle İslâm kelâmını ilgilendiren önemli konulardandır.

Bir şeyi örtmek, gizlemek anlamındaki "cenn" kökünden gelen cennet, bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamında bir isimdir. Çoğulu cennât ve cinândır. Bazen toprağı örten ağaçlara da cennet adı verilir. Aralarında

*Harran Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Cehennem" md., D.İ.A., İstanbul, 1993, VII, 225-26.

kıyaslanamayacak kadar fark olmasına rağmen, âhirette mü'minlerin ebedi mutluluk yeri olan cennete bu ismin verilmesi, görünüm itibarıyla dünyadaki bahçelere benzemesinden veya eşi benzeri olmayan nimetlerinin insan idrakinden gizlenmesinden dolayıdır.²

Kur'an'da cennet kelimesi müfred, tensiye ve cemi şekilleriyle 147 yerde geçmektedir. Bunlardan yirmibeşi dünyadaki bağ bahçe, altısı Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın yerleştirildiği yer, biri Hz. Peygamberin sidretü'l-müntehâ'nın civarındaki me'vâ cenneti, diğerleri ise âhîret cennetleridir.³ Hz. Peygamberin hadislerinde de cennet, hem dünyadaki bağ ve bahçe anlamında hem de âhîret cenneti olarak kullanılmıştır. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette cennetin yedi tabakası olduğu haber verilir. Cennetin isimleri de diyebileceğimiz bu tabakalar Firdevs, Adn Cenneti, Dârusselâm, Naim Cenneti, Dâru'l-Huld, Me'vâ Cenneti ve İlliyyûn'dur.⁴ Bunların dışında cennete daha başka isimler de verilmiştir. Ed-dâru'l-âhîre, âkıbetü'd-dâr, dâru'l-mukâme bunlardan bazılarıdır.

Kur'an'ın yetmiş yedi âyetinde geçen⁵ ve derin kuyu anlamına gelen cehennem ise, azaba müstahak olan kulların azap görecekleri ateşin veya yerin adıdır.⁶ Kur'an'da cehennem; cahîm, hâviye, hutame, lezâ, saîr ve sakar gibi kelimelerin yanı sıra, mesvâ, me'vâ kelimeleriyle ve "azâbu cehennem", "nâru cehennem" gibi terkiplerle ve daha başka kavramlarla da ifade edilmektedir ki, Halimî'ye göre bunlar, cehennemdeki azap türlerine ve tabakalarına verilen adlardır.⁷ Cehennemin en bariz vasfı ateş olduğu için Kur'an'da bazan cehennem yerine ateş anlamında "nâr" kullanılır. Buna örnek olarak "Şu kesindir ki münâfıklar nârın/cehennemden en alt katındadırlar" (Nisâ, 4/145) âyetini zikredebiliriz.

Bazı hadis kitaplarında da cehennemle ilgili isimlere rastlamak mümkündür. Meselâ bülüs hapishanesi, lemlem vâdisi, hebheb vâdisi/kuyusu,

² Er-Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, thk. Nedim Mar'aşlı, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, yy., 1392/1972, s. 96; Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ty., XIII, 92 vd.

³ Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerim*, "Cennet" md.

⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 96.

⁵ M. F. Abdülbakî, *el-Mu'cem*, "Cehennem" md.

⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, XII, 112.

⁷ Ebu Abdullah Hüseyin b. Hasan b. Muhammed el-Buhârî el-Halimî, *el-Minhac fi şuabi'l-ıman*, thk. Hilmi Muhammed Fude, Darü'l-Fikr, yy., 1979, I, 472; Ayrıca bkz. Veysel Kasar, *Halimî'ye âit Şuabu'l-İman Adlı Eserin Kelâm İlmindeki Yeri* (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 2002, s. 222.

hüzün kuyusu bunlardan bazılarıdır. Ancak bu rivayetlerin bir kısmının sıhat dereceleri tartışmalıdır.⁸

Burada şunu da belirtelim ki, her ne kadar âhirete iman, imanın esaslarından biri olsa da, cennet ve cehennemin hâlen mevcut olup olmadığı konusu, inanç açısından problem oluşturmaz. Yani âhirete inanan bir kimsenin cennet ve cehennemin şu anda var olup olmadığını kabul veya reddetmesi imanına zarar vermez. Bununla birlikte bu mesele, kelâm ve mezhepler tarihi kitaplarında tartışma konusu olmuştur.⁹

Cennet ve Cehennemin Hâlen Mevcut Oduğu Görüşü

Genel olarak ehl-i sünnet âlimleri Cennet ve cehennemin halen mevcut olduğu görüşünü savunurlar ve bu görüşlerini şu âyet ve kıssalarla delillendirirler.

1. Cennet ve cehennemin hazırlanmış olduğunun şu iki ayette bildirilmiş olması¹⁰ ve bu ayetlerde mazi kipinin kullanılması¹¹:

⁸ Bazı hadis kitaplarında cehennemde bir vâdi veya kuyu olarak geçen yukarıdaki yerlerle ilgili hadislerin kritiği yapıldığında bunlardan sadece "bûlus hapishanesi"nin geçtiği bazı hadislerin sahih yolla geldiği; lemlem vâdisi, hebheb vâdisi ve hüzün kuyusunun geçtiği hadislerin ise zayıf olduğu anlaşılır. Nitekim Tirmizî, bûlus hapishanesinin geçtiği hadisi zikrettikten sonra "Bu sahih hasen bir hadistir" ifadesine yer verir. Diğer yerlerden söz eden hadislerin ise, ilgili kaynaklarda zayıf olduğu belirtilir.

İlgili hadisler için bkz. Ebu Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Mektebetü'l-Mütenebbî, Beyrut-Kahire, ty., II, 272; Ebu Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Mısır, ty., II, 179; Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve başkaları, Mısır, 1382/1962, IV, 655.

Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, ty., VIII, 178.

Ebu Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mûsilî, *el-Müsned*, Dimaşk, 1404/1984, XIII, 225; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Fevz Ahmed ez-Zümerlî-Hâlid es-Seb' el-Alemî, Beyrut, 1407, II, 427.

Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs b. Mehrân er-Râzî, *İlelû İbn Ebi Hâtim*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1405, II, 110; Tirmizî, *a.g.e.*, IV, 593; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Mazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., I, 94.

⁹ Bekir Topaloğlu, *Cehennem* md., D.İ.A., VII, 228.

¹⁰ Bağdâdî, *Usulü'd-Din*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1401/1981, s. 238; Ebu Şekûr Muhammed b. Abdîseyid, b. Şuayb el-Kişî es-Sâlimî, *et-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd* (Basılmamış Doktora Tezi), Haz. Ömür Türkmen, 1432/2002, s. 177; Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akâidetü'l-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1987, II, 615; Abdülvahhâb eş-Şârânî, *el-Yevâkîf ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir*, Mısır, 1378/1959, II, 172; Ebu'l-Fadl Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, İdâretü't-Tibâati'l-Münîriyye, yy., ty., I, 199.

"Rabbiniz tarafından bir mağfirete, genişliği göklerle yer kadar olan ve müttakiler için hazırlanmış olan (uiddet) bir cennete doğru yarışırçasına koşuşun." (Âl-i İmrân, 3/133)

"(Kur'an'ın benzerini getirme işini) yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- çırası insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış (uiddet) o ateşten sakının." (Bakara, 2/24)

2. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasıyla ilgili kıssa¹²:

"Biz, 'Ey Âdem! Eşinle birlikte cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğiniz şekilde bol bol yeyin, sadece şu ağaca yaklaşmayın. Böyle yaparsanız zalimlerden olursunuz' dedik." (Bakara, 2/35).

3. Hz. Âdem'in çıkarıldığı cennetle ilgili olarak ancak ahiret cennetinde yer alabilecek özelliklerin anlatıldığı şu ayetin bulunması:

"'Sen cennette asla açlık çekmeyecek, asla çıplak kalmayacaksın. Orada asla susuzluk çekmez ve güneşin kavurucu sıcağına maruz kalmazsın' " (Ta-Ha 118-119)

Görüldüğü üzere bu âyette Hz. Âdem'e nisbet edilen sıfatlar, cennet sıfatları olup, kozmik âlemdeki sıfatlar değildir.

Ayrıca Yüce Allah'ın Hz. Âdem ile Havva'yı cennetten çıkarıp yeryüzüne inmelerini emretmesi de¹³ çıkarıldıkları cennetin ebediyet cenneti olduğuna delildir. Eğer buldukları yer, yeryüzü cenneti veya bahçesi olsaydı, yeryüzünün bir yerinden diğer bir yerine taşınmış olacaktı ki, bu onlar için cezalandırma olmazdı.¹⁴

Bütün bunlar, Hz. Âdem'in, Havva'nın ve aynı zamanda şeytanın çıkarıldığı cennetin sadece ebediyet cenneti olduğunu değil, aynı zamanda halen mevcut olduğunu da göstermektedir.

4. Şu ayetten cennetü'l-me'va'nın mevcut olduğunun anlaşılması:

"Andolsun ki onun bir başka inişini Sidretü'l-Müntehânın yanında görmüştü. Me'vâ cenneti de onun yanındadır." (Necm, 53/13-15).

¹¹ Sıddîk b. Hasan b. Ali el-Kanucî, *Yakazatü Üli'l-İ'tibâr mimmâ Verede fî Zikri'n-Nâr ve Ashâbi'n-Nâr*, Mektebetü'l-Âtîf ve Dârü'l-Ensâr, yy., 1397/1987, s. 49; Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye, Mısır, 1353, I, 199; Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'ccaz*, çev. Abdülmecid Nursî, Sinan Matbaası, İstanbul, 1959, s. 132-33; Temel Yeşilyurt, *Ebu'l-Berekât en-Neseî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya, 2000, s. 250.

¹² Şârânî, a.g.e., II, 172. Krş. Topaloğlu, "Cehennem" md., D.İ.A., VII, 229.

¹³ Bakara, 2/36.

¹⁴ İbn Hazm, İbn Hazm, *el-Usul ve'l-Furu'*, s. 42.

5. Yasin suresinde yer alan Habib-i Neccar kıssasında, bu zatın öldürülmesinin akabinde kendisine şöyle denilmesi:

“Ona denildi: ‘Buyur cennete’. O ise halkını hatırlayarak, ‘Ah halkım bir bilseydi’, dedi.” (Yasin 36/26)

6. Hz. Nuh'un suda boğulan kavminin derhal cehenneme sokulduklarını haber veren şu ayet:

“Hasılı, birçok suçları sebebiyle suda boğuldular ve ateşe/cehenneme tı-kıldılar. Allah'a karşı kendilerine yardım edecek bir tek yardımcı bile bula-madılar.” (Nuh 72/25)

7. Miraç hadisinde ve daha başka hadislerde Hz. Peygamberin cennet ve cehennemi gördüğünün ve bu iki yerin kendisine arz olunduğunun beyan edilmesi, cennet ve cehennemın sıfatlarından söz eden mütevâtir hadislerin varlığı.¹⁵

İşte bu delillere dayanan Ehl-i Sünnet ulemasının geneli, cennetin yaratıldığını ve şu anda mevcut olduğunu kabul etmektedir. Fakat onlara göre, cennet, dünyada gözlerden saklanmıştır.

Belirtmek gerekir ki, bazı âyet ve hadislerde geçen mazi kipleri, cennet ve cehennemın halen var olduğu konusunda tatmin edici delil olmayabilir. Başka bir ifadeyle böyle bir delillendirmeye itiraz edilebilir. Zira meselâ, “Sûr'a üfrüldü” (Kehf, 18/73; Yâsîn, 36/51; Kâf, 50/20) âyetinde, bu üf-rülmenin mazi kipiyle vuku bulacağı haber verilmiş olmasına karşın, şu anda Sûr'un yaratılmış olduğuna dair herhangi bir görüş söz konusu değildir.

Cennet ve Cehennemın halen mevcut olmadığı, daha sonra yaratılacağı görüşü

Dirâriyye¹⁶, Cehmiyye¹⁷, Mutezile¹⁸, Haricîlerden bir grup¹⁹ ve bazıları ise cennet ve cehennemın halen mevcut olmadığını, ancak Yüce Allah'ın her ikisini de kıyamet gününde yaratacağını ileri sürerler.

¹⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 238; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva' ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, 1395/1975, IV, 82; Şârânî, *a.g.e.*, II, 172; Âlûsî, *a.g.e.*, I, 199; Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatifî'z-Zebidî, *Sahih-i Buhârî-Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Naim, D.İ.B.Y., Ankara, 1983, II, 483-84, 713.

¹⁶ Bağdâdî, *Usûlü'd-Din*, s. 237.

¹⁷ Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, tkd. ve tlk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Bağdad-Beyrut, 1388/1968, s. 98, 138, 140; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 237; Kişî, *et-Temhîd*, s. 177.

¹⁸ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 237; İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 81; Kişî, *a.g.e.*, s. 177; Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed en-Neseî, *İslâm İnancının Ana Umdeleri* (el-Umde Tercümesi), çev. Temel

Günümüzde bazıları da bu görüşü savunmaktadırlar.²⁰

Ancak Mutezile âlimlerinden Kâbî'ye göre cennet ve cehennemin yaratılmış olmaları mümkün olduğu gibi, yaratılmamış olmaları da mümkündür. Eğer yaratılmış iseler, yok olmaları ve kıyamet gününde yeniden iadeleri mümkün olup ehilleri girdikten sonra yok olmaları söz konusu olamaz.²¹

Cennet ve cehennemin halen mevcut olmadığı görüşünü savunanlar bu görüşlerini aşağıdaki şekilde delillendirmeye çalışırlar. İleri sürdükleri delillerin bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Yüce Allah, cennet ve cehennemi dilediği zaman yaratmaktan âciz değildir. Gerektiği zaman yaratır.²² Cennet ve cehennemde henüz kimse yokken ödül ve cezanın, başka bir deyişle amacına hizmet etmeyen cennet ile cehennemin önceden yaratılması abes bir şey olup hikmetle bağdaşmaz.²³

2. Eğer cennet ve cehennem halen mevcut olsalardı, yerlerin ve göklerin yok edilmesinden sonra onların da yok edilmesi gerekirdi.²⁴

3. Cennet ve cehennem mevcut ise, kıyametin kopmasından önce yok edilecek, kıyamet gününde tekrar yaratılacaktır. Bu ise hikmet ve maslahata uygun değildir.²⁵

4. Hz Peygamberin bazı hadislerinde iyi ameller işleyen kimse için cennette şöyle bir ağaç dikileceği bildirilmektedir. Kur'an'da ise Fir'avn'ın hanımının "Rabbim, Sen kendi nezdinde, cennette benim için bir konak yaptır" (Tahrim, 66/11) dediği ifade edilmektedir. Eğer cennet halen mevcut olsaydı, bir ağaç dikilmesinin ve duaya bir konak yaptırma talebiyle başlamanın bir anlamı olmazdı.²⁶

5. Cennet ve cehennemin halen mevcut olduğunu ileri sürenler nerede bulduklarını ispat edememektedirler.

Yeşilyurt, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya, 2000, s. 65; İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akide*, II, 615; Ebu Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *es-Seyfü'l-Meshûr fi Şerhi Akideti Ebi Mansûr*, thk. Mustafa Saim Yeprem, İstanbul, 1421/200, s. 53; a. mlf., *Mâtürîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi*, çev. M. Saim Yeprem, M,Ü,İ,F,Y, İstanbul, 2000, s. 107; Şârânî, *el-Yevâkûl*, II, 172; Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'ccaz*, s. 132-33; Yeşilyurt, *Ebu'l-Berekât en-Nesefî*, s. 249.

¹⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, III, 81.

²⁰ Bayraktar Bayraklı da bu görüştedir. Bkz. *Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı ile söyleşi*, www.ilkayet.net/oburdunya.htm+cennet+mevcut&hl=tr&lr=lang_tr

²¹ Bağdâdî, *Usulü'd-Din*, s. 237-38.

²² Sübkî, *a.g.e.*, s. 53.

²³ Kişşî, *a.g.e.*, s. 177; İbn Ebi'l-İzz, *a.g.e.*, II, 615; Sübkî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴ Kişşî, *a.g.e.*, s. 177.

²⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 237-38.

²⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 82-82.

Cennet ve cehennem henüz yaratılmamış olduğunu ileri sürenler, bir süre iskan edildikten sonra cennetten çıkarılan Hz. Âdem ve eşinin dünya bahçelerinden bir cennette bulduklarını söylerken, her iki yerin de halen mevcut olduğu görüşünde olan kimi ehl-i sünnet âlimleri de bu yerin ebediyet cenneti olmadığını, yüksek bir mevkide bir bahçeden ibaret olduğunu ifade ederler. Bu görüşü benimseyenlerden biri de VIII. Abdurrahman zamanında Kurtuba kadılığı yapmış olan Kadı Münzir b. Said el-Bellûfî el-Endelüsî'dir. Ona göre eğer orası ebediyet cenneti olsaydı ve Âdem (a.s.) de böyle bir yerde bulunsaydı, ebedi olarak orada kalma arzusuyla yasak ağaçtan yemezdi. Ayrıca ebediyet cennetinde yalan söylemek yoktur. Halbuki İblis yalan söylemiştir. Kadı Münzir'in ileri sürdüğü delillerden biri de şudur: Cennete giren oradan çıkmaz. Halbuki Âdem ile Havva oradan çıkmışlardır.²⁷

Hz. Adem'in dünyadaki cennette yaratıldığını kabul eden ilâhiyatçı Bayraktar Bayraklı'ya göre de, öldükten sonra gideceğimiz cennet henüz yaratılmamıştır. Çünkü Allah Hz. Adem'i topraktan yarattığını söylemektedir; bu nedenle cennette ne toprak ne de şeytan ve günah olur. Hz. Adem'in Arabistan'da Mekke'de yaratıldığını söyleyen Bayraklı'ya göre Hz. Adem ile Havva'nın cennetten kovulması ise, Allah'ın ceza olarak Arabistan'ı çöle çevirmesi demektir. İndirilme olgusu cennetin çöle çevrilmesidir. Yine ona göre, "*Yeryüzünün başka bir yerküreye, göğün başka bir göğe dönüştürüleceği gün*" (İbrâhim 14/48) ayetinde bildirildiği üzere kıyâmetin kopmasıyla, kâinâtın şu anki düzeni değişecek; yer küre ve gök başka bir düzenle varlığını sürdürecektir (yeni bir âlem oluşturulacak); cennet ve cehennem, o yer ve gökte kurulacaktır.

Peki cennet şu anda mevcut mudur?

Bayraktar: Bu hususta şunu söyleyebiliriz: Cenneti insanların amelleri oluşturduğuna göre, cennetin bu dünyadaki boyutu insanlar tarafından oluşturulmakta; âhiretteki boyutu ise kıyâmetten sonra oluşturulacaktır.

Yine bu son görüşü savunanlara göre Ta-Ha suresindeki ayetlerde geçen, güneşten kavrulma, susuzluk çekme hisleri de dünyada yaşanacağından Adem'in yaşadığı cennet bu dünyada olmalıdır.

Şimdiye kadar her iki görüş ile ilgili olarak dile getirildiğini gördüğümüz bu görüşlerden ilkinin daha ziyade Kur'an ve hadis naslarına dayandığı, ikincisinin ise akli bir kısım değerlendirmelere istinat ettiği görülmektedir.

Cennet ve cehennem şu anda yaratılmamış olduğunu iddia edenlerin de ifade ettikleri gibi, şu anda her ikisinin de var olduklarını savunanlar,

²⁷ İbn Hazm, a.g.e., IV, 82; Şârânî, *el-Yevâkît*, II, 172.

nerede olduklarını kesin olarak bilmemektedirler. Aslında gayb âlemine âit bu yerlerin bu alemin neresinde olduklarının kesin olarak bilinmesini istemek mantıklı bir talep olmadığı gibi, yüzde yüz şuradadır demek de hem mümkün değil, hem de böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Bununla birlikte bazı İslâm âlimleri, konuya ilişkin hadislerin ifadelerinden cennetin göklerin üst tarafında, cehennemin ise alt tarafında olduğu sonucunu çıkarılmışlardır.²⁸

Cennet ve Cehennemin inşa halinde ve/veya inbisat halinde olduğu görüşü

Şimdiye kadar ifade edilen ve cennet ve cehennemin mevcut veya mevcut olmadığı şeklindeki bu iki temel görüşün dışında büyük ölçüde bu iki görüşün ortası diyebileceğimiz ve cennet ve cehennemin Muhyiddin b. Arabî'nin söylediği gibi halen inşa halinde olduğu ve Said Nursi'nin ifade ettiği gibi cehennemin inbisat halinde olduğu şeklindeki açıklamalarından anlaşılan üçüncü bir görüşün de ortaya çıktığı görülmektedir ki, kanaatimizce bu görüş, isabetli olan görüştür ve kendi içinde de uyumsuz görünmemektedir.

Muhyiddin b. Arabî'ye göre cennet ve cehennem şu anda mevcut olup henüz yapıları tamamlanmamıştır. Ancak dünya sona erip teklif zamanı bittikten sonra tamamlanacaktır. Zira her ikisinin yapısının tamamlanması, mükelleflerin işlemiş oldukları iyilik ve kötülük adına işledikleri amellerle gerçekleşir.²⁹

Said Nursi ise, cehennemin yeri neresidir sorusuna cevap sadedinde, - konuya ilişkin hadislere atıfta bulunarak- bu konuyu ilk eserlerinden olan Muhâkemat'ta ve İşârâtü'l-İcâz'da ele alır, o günkü medreselerdeki argümanları kullanarak meseleyi incelemeye çalışır. Hadislerde geçen "Tahte'l-arz" yerin altı deyimini yer kürenin merkezi olarak ifade eden Said Nursi, jeoloji ilminin verilerine göre yerin altına doğru her otuzüç metrede bir derece ısının arttığını, yerin merkezine gelindiğinde bu ısının yaklaşık olarak ikiyüzbin dereceyi bulduğunu, bu durumun da "Cehennem ateşi ateşimizden ikiyüz defa daha şiddetlidir"³⁰ şeklindeki hadisin hükmünü doğruladığını söyler.³¹ O, İşârâtü'l-İcâz' adlı eserinde sözlerini şöyle sürdürür:

²⁸ Nizâmüddin el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Kummî, en-Nisâbü'l-Kur'an ve Reğâibü'l-Furkân, thm. İbrahim Atve Avad, Mısır, 1381/1962, IV, 67; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, IV, 56-57.

²⁹ Şârânî, el-Yevâkît, II, 172. Ayrıca bkz. a.g.e., I, 199.

³⁰ Mâlik b. Enes, el-Muvatta', thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, yy., ty., s. 614; Humeydî, el-Müsned, II, 479; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, thk. Mustafa el-Buğa, Dâru İbn Kesir- el-Yemâme, Dumaşk-Beyrut, 1407/1987, III, 1191; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'l-İcâz, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-

“Buna binaen, küre-i arzın merkezinde bulunan iki yüz bin derece hararetli bir ateş, Cehenneme bir çekirdek hükmünde olup, kıyamette, kabuğu hükmünde bulunan tabaka-i türabiyeyi çatlatıp, bütün dehşetiyle çıkar, tevessü etmeye başlar ve tam teçhizatıyla Cehennem meydana gelir, denilebilir.”³²

Said Nursî’ye göre bu hadis, cehennemde "Zemherir" adı verilen ve soğukluğuyla yakan ateşi de kapsar. Zira yerin merkezinden yüzeyine kadar derece derece artan ve eksilen ateş, Zemherir de dahil olmak üzere ateşin bütün mertebelerine şamildir. Zira bilimsel verilere göre ateşin ısı belli bir dereceden sonra soğukluğa dönüşür ve yakınında bulunan şeyleri soğukluğuyla yakar.³³

Cehenneme nisbetle yumurta kadar olan yer’in cehennemi karnında nasıl taşıdığını anlayamayanların sorularını, yukarıdaki yorumlarını daha da genişleterek cevaplandırmaya çalışan Said Nursî, âhiret âleminde cehennemin binlerce yer’leri içine alacak ve hatta bununla da doymayacak bir büyüklüğe sahip olacağını söyler. Çünkü ona göre –yukarıda ifade edildiği gibi- bu görünen âlem, çekirdeği olduğu cehennemin genişlemesine bir perde olmakta ve engel teşkil etmektedir. Yer’in içindeki cehennemden maksat, cehennemin kalbi ve onun çekirdeğidir. Ayrıca cehennemin yerin altında olması, yer’e bitişik olduğu anlamına gelmez. Zira güneş, ay, yıldız ve yer gibi kürelerin hepsi yaratılış ağacının meyveleri olup meyvenin altı bütün dalların aralarını kapsar. Mülkü geniş olan Allah, cehennemi istediği yere yerleştirir. Cehennemin matvî/bükülmüş, dürülmüş olduğunu yani tam açılmış olmadığını ifade eden hadis³⁴ açısından da konuya bakıldığında cehennemin bir

Türâsî’l-Arabî, Lübnan, 1972, IV, 2184. Mezkûr hadis kitaplarında “dünya ateşinin, cehennem ateşinin yetmiş cüzünden bir cüzü” olduğu ifade edilmektedir. Cehennem ateşinin dünya ateşinden ikiyüz defa daha şiddetli olduğuna dâir bir hadise rastlayamadım. Bu durumun yapılan yorumlara hâle getirmeyeceği kanaatindeyim. Zira genelde hadislerde geçen bu tür rakamlar çokluktan kinayedir.

³¹ Said Nursî, *Muhâkemat* (Beşinci Mesele), Kostantiniyye, 1327/1911, 62-63; a.mlf., *İşârâtül-icaz*, s. 133.

³² Said Nursî, *İşârâtül-icaz*, s. 133.

³³ Said Nursî, *İşârâtül-İcâz*, s. 133.

³⁴ Ebu Dâvud Süleyman b. Dâvud te-Tayâlisî, *el-Müsned*, Dâru’l-Marife, Beyrut, ty., . 222; Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, el-Mektebû’l-İslâmî, Beyrut, 1403, I, 420; İshâk b. İbrahim b. Muhalled b. Râhuveyh el-Hanzalî, *el-Müened*, Mektebetü’l-İman, el-Medinetü’l-Münevvere, 1412/1991, I, 191; Ebu bdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed*, Müessesetü Kurtuba , Mısır, ty., II, 146; Buhârî, *a.g.e.*, I, 378; III, 1367; VI, 2578; Müslim, *a.g.e.* IV, 1927; İbn Mâce *a.g.e.*, II, 1291; Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *es-Sahîh*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1414, 1993, XV, 547; Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Beyhakî, Mektebetü Dâri’l-Bâz, Mekketü’l-Mükerrema, 1414/1994, II, 501.

yumurta gibi yerin merkezinde var olduğu ve daha sonra ortaya çıkacağını anlamak mümkündür.³⁵

-Aynı eserinde (Mektubat) Said Nursî, cehennemi büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayırır. Daha önce yerin altında veya merkezinde olduğunu söylediği küçük cehennem, ileride -bir tür çekirdeği durumunda olduğu- büyük cehenneme dönüşecektir. Nasıl ki, Yüce Allah, dağ gibi büyük bir ağacın bütün hayat safhalarını oldukça küçük bir çekirdekte saklar ve orada kodlar ise, büyük cehennemi de dünyanın kalbindeki küçük cehennemde saklar ve bu onun kudretine ağır gelmediği gibi, hikmetine de aykırılık arz etmez.³⁶

Ona göre aslında büyük cehennemin küçük cehennemi vekil kılarak daha dünyada bazı görevleri gördürdüğü görülür. Yanardağlardan püsküren lavları ve deprem gibi olayları buna örnek olarak verebiliriz.

Mu'tezile'nin bazı imamlarının "cehennem sonradan yaratılıcaktır" şeklindeki görüşlerini de reddeden Said Nursî, cehennemin şu anda tamamıyla gelişip yayılmadığından ve sakinlerine tam uygun bir tarzda inkişaf etmediğinden dolayı onların bu görüşe sahip olduklarını, bu görüşün yanlış ve anlamsız olduğunu belirtir. Akabinden de şu ifadelere yer verir: Hem gayb perdesi içindeki âhiret âlemine âit menzilleri dünya gözümüzle görmek ve göstermek için, ya kâinatı küçültüp iki vilâyet derecesine getirmeli, veyahut gözümüzü büyütüp yıldızlar gibi gözlerimiz olmalı ki yerlerini görüp tayin edelim.³⁷

Orta görüş olarak nitelendirdiğimiz bu görüşün yukarıdaki ilk görüşün delil ve karşı delillerine büyük ölçüde cevap verdiği kanaatindeyiz. İbn Arabi ve Said Nursî'nin görüşlerini dayandırdıkları gerekçelere, ilgili Bakara 24 ayetinde cehennemin yakıtının insanlar ve taşlar/putlar olacağı ve bunların da henüz ahiret hayatı başlamadığından cehennemde yerlerini almadığı hususu da ilave edilebilir.

³⁵ Said Nursî, *a.g.e.*, s. 133-34.

³⁶ Said Nursî, *a.g.e.*, s. 9-10.

³⁷ Said Nursî, *a.g.e.*, s. 9.